

АДАБИЁТ ВА ТАЪЛИМ

Бахтиёр ФАЙЗУЛЛОЕВ,
филология фанлари номзоди, академик Бобожон Ғафуров
номидаги Хўжанд давлат университети доценти
(Тожикистон)

Мазбун СОБИТОВ,
Академик Бобожон Ғафуров номидаги Хўжанд
давлат университети ўқитувчиси
(Тожикистон)

ЗАМОНАВИЙ ТАЪЛИМДА НОАНЪАНАВИЙ ДАРСЛАРНИНГ ЎРНИ

Резюме. Мақолада адабиёт дарсларида ноанъанавий дарс усулидан фойдаланиш тажрибаси Рудакий ижоди мисолида кўрсатилиб, унинг ибратли томонлари исботлаб берилган.

Резюме. В статье рассматривается опыт использования нетрадиционных методов на уроках литературы на примере изучения произведений Рудаки. Отмечается положительные стороны данного опыта.

Resume. The article speaks about unconventional teaching methods at the lessons of literature. The advantage of the given methods has been demonstrated in the example of learning Rudaki's creative works.

Таянч сез ва иборалар: таълим, дастур, ноанъанавий, усул, класстер дарс, та[лил, услуб, маҳорат, адабий таъсир, издошлик.

Ключевые слова и выражения: обучение, программа, нетрадиционный, метод, урок - класстер, анализ, стиль, мастерство, литературное влияние, последовательность.

Key words and phrases: education, program, unconventional, method, lesson-classter, analysis, style, skill, literary influence, sequence.

Истиқлолдан сўнг мустақилликни қўлга киритган барча республикалар маориф тизимида илоҳотлар даври бошланди. Бундай янгиланишлар дастлаб ўқув дастурларини қайта кўриб чиқишдан бошланди. Бу жараёнда бошқа фанлар қаторида адабиёт дастурлари ҳам мукамал ҳолга келтирилди. Энди ўқувчилар ўзбек адиблари билан бирга тожик адабиёти вакиллари ижодидан ҳам баҳраманд бўлиш имкониятига эга бўлдиларки, бу қувонарли ҳолдир. Жумладан, буюк тожик шоири Абуабдулло Жаъфар ибн Муҳаммад Рудакий (858-941) нинг ҳаёти ва ижоди ҳам дастур доирасида ўрганила бошлади.

Шоирлар Одам Атоси деган юксак шарафга мушарраф бўлган Рудакий ижодини дастлаб мактабда мукамал ўрганиш, унинг асарларини янгича таҳлил ва талқинларидан хабардор бўлиш адабий таълимдаги асосий вазифалардан биридир. Аммо бундай ишларни амалга ошириш шоир номи билан фахрланишдан кўра

хийла қийин ва масъулятлидир. Бу эса ўқитувчилар зиммасига талай вазифалар юклайди. Дастлаб улар шоир ҳаёти ва ижодидан тўлиқ хабардор бўлиш билан бирга ўрни-ўрнида янгича дарс шакллари ҳам мурожаат қилишлари яхши натижалар бериши, шубҳасиз. Ноанъанавий ёки ностандарт деб атаган фаол дарслар замонавий таълим тизимида ўз мавқеъига эга усуллар ҳисобланади.

Бир хил қолиплар асосида ўтиладиган дарслар ҳеч бир даврда эътибор топган эмас. Шунинг учун ҳам маърифат дарғалари доимо таълимни мукаммалаштиришга интилганлар. Улуғ рус ёзувчиси ва педагоги Л.Н.Толстой кундаликларида шундай ёзади: "Педагогик фаолиятда метод эмас, балки моҳирлик санъати ва талант зўр аҳамият касб этади. Истеъдод бу муҳаббат демакдир. Агар ўқитувчи лоақал ўз ишига муҳаббат билан қараса, у, албатта, яхши ўқитувчи бўла олади" ⁸⁶⁵. Бу фикрлар айтилганига анча йиллар ўтган бўлса-да, то ҳануз ўз қимматини йўқотган эмас.

Энди мақсадга ўтсак. Янги мазмундаги фаол дарсларнинг афзаллиги нимада? Уларни таълим жараёнига қандай татбиқ этиш мумкин? Бу дарсларнинг қандай кўринишлари бор? Анъанавий дарслардан уларнинг фарқи нимада? Хусусан, Рудакий ижодини ўрганишда уларнинг қайси биридан фойдаланиш мумкин?-деган ўринли саволлар пайдо бўлиши табиий. Таълим жараёнида фаол дарсларнинг конференция дарс, саҳна дарс, баҳс дарс, диспут дарс, красворд дарс, тест дарс, кластер дарс каби бир қатор кўринишлари аллақачон синовдан ўтиб, устуворлашган усуллар ҳисобланади.

Таъкидлаш лозимки, фаол дарслар амалдаги анъанавий дарсларни бутунлай инкор этмайди, албатта. Бундай дарслар бўйича алоҳида-алоҳида методик мазмундаги мақолалар яратиш мутахассислар олдига муҳим вазифадир. Шулардан бири - кластер дарс ҳақида қисқача маълумот берамиз.

Кластер сўзи боғлам, уюм, даста, гуруҳ, тўда деган маънони билдиради. Унинг моҳияти шундан иборатки, дарс жараёнида муайян бир мавзунинг турли қирралари атрофлича ёритилиб, уларни бир уюмга келтиришни англатади. Буни қуйидаги кўринишда амалга ошириш ҳам мумкин. Дастлаб синф тахтасига "Ру-

⁸⁶⁵ Ф а й з у л л о е в Б. Замонавий таълимда фаол дарс// Кўптилли таълим шароитида она тилини ўқитишни такомиллаштириш: муаммолар, янгича кўзқарашлар ва ечимлар. (Халқаро илмий – амалий конференция материаллари). –Қазақистон: Шымкент, 2018, 71-73-бетлар.

дакий ҳаёти ва ижоди “деб номланган мавзу ёзилади. Сўнг ўқувчиларга шу мавзуга доир билган маълумотларини дафтарларига ёзиш вазифа ўрнида топширилади. Бунда ўқувчиларнинг фақат мавзу бўйича фикр юритишлари, кластерлари эса дарак гап мазмунда бўлиши шарт. Шу билан бирга, улар аниқ ҳамда ихчам шаклга эга бўлишига ҳам эътибор қаратилади. Ўқувчиларнинг бу жараёндаги фаолиятини назорат қилиш ўқитувчи зиммасида бўлади. Ўқувчилар мавзу бўйича тахминан қуйидаги кластерларни ёзишлари мумкин:

- Шоир 858 йилда Панжрудда туғилган;
- Самарқандда таҳсил олган;
- ғазал ва рубоий жанрларида ижод қилган;
- Сомонийлар саройида фаолият олиб борган;
- тожик мумтоз адабиётининг асосчиси;
- қасида ва дostonлари ҳам мавжуд;
- “Қариликдан шикоят” қасидаси машҳур;
- унинг шеърлари ўзбек тилига ҳам таржима қилинган;
- асарларида панд- насихат ғояси етакчи;
- шоир номи абадийлаштирилган.

Ушбу кластерларда шоир ҳақидаги айрим маълумотлар берилган бўлиб, булар ҳали мавзу тўла тўқис ёритилди дегани эмас, албатта. Кластер тузишда ўқувчилар дастлабки билимларига, сўнг ўқиган китоб, газета ва журналлардан, радио эшиттириш, телекўрсатув ҳамда интернет тармоқларидан олган маълумотларига бевосита таянишлари мумкин. Ўз-ўзидан маълумки, ўқувчиларнинг кластерлари ҳам мазмун, ҳам миқдор жиҳатдан бир-биридан фарқланиши табиий.

Янги дарс усулининг бир қатор афзал жиҳатлари бўлиб, бу жараёнда ўқувчиларнинг ҳар бири билан ишлаш учун имконият туғилади. Муҳими, бундай дарслар ўқувчиларни фаолликка ундайди. Энди улар шунчаки тингловчи бўлиб қолмасдан, балки билмаганларини билишга интилиб, мустақил ҳолатда фикрлашга ўрганиб борадилар.

Ўқувчилар ўзлари томонидан ёзилган кластерларини навбати билан ўқийдилар. Шу жараёнда ўқувчилардан бирортаси синф тахтасига кластерларни ёзиб борса, уларнинг эсларида қолишига ёрдам беради. Кластери кам бўлган ўқувчи фаол ўқувчиларга тенглашиш учун ҳаракат қилиб боради.

Галдаги вазифани энди ўқитувчи бажариши шарт. У ўқувчиларнинг шоир ҳаёти ва ижоди бўйича нималарни билиши ёки

билмаслигини ёзилган кластерлар орқали аниқлаб олади. Сўнг у маълумотларни тезда умумлаштириб, ўқувчиларга янги тушунчаларни тақдим этишга ҳаракат қилиши лозим. Дарс қўшимча материаллар ҳисобига янада бойитиб борилади. Бу жараёнда вақтни тежаш имконияти ҳам юзага келадики, ундан қандай фойдалана билиш ўқитувчининг педагогик маҳоратига боғлиқ.

Таъкидланганидек, энди асосий эътибор ўқувчиларнинг кластерларида берилмаган шоир бадий маҳорати ҳамда у ижод қилган лирик жанрларга, зарур ўринларда адабий-назарий маълумотларга ҳам йўлма –йўлакай эътибор қаратиш мақсадга мувофиқ. Дарҳақиқат, Рудакий услуби олимларининг кўп баҳсларига сабаб бўлган. Шоир услуби *“саҳли мумтанеъ”,* яъни *“осону мумкин эмас”* деган маънони билдиради. Бу усулда ёзилган шеър содда, равон ва чуқур мазмунга эга бўлиши билан ажралиб туриши, аммо шу билан бирга ундай ёзиш ғоят қийин эканлиги ҳам ўқувчиларга етказилади ⁸⁶⁶. Шу ўринда буюк немис шоири ва мутафаккири Гётенинг бадий ижод жараёнини уч босқичга бўлганлигини ҳам эсга олиш ўринлидир. Булар: соддалик, мураккаблик ва яна соддалик. Кейинги соддалик бу катта ҳаётий тажриба, чуқур билим, донишмандлик ва ҳикмат омухта қилинган буюк соддалик бўлиб, унга унча - мунча шоир эриша олмани аниқ мисоллар асосида ўқувчиларга тушунтирилиши уларнинг назарий маълумотларини янада чуқурлашишига хизмат қилади.

“Рудакий шеърларидаги доҳиёна соддаликни ҳам худди ана шу соддаликка ўхшатиш мумкин”, деган муҳим хулосага келган эди, таниқли адабиётшунос Эргаш Очилов (5,8). Ҳақиқатдан ҳам, Рудакийнинг шундай чуқур маъноли мисралари борки, улар кўринишидан оддий туюлса-да, аслида уларга тенг келадиган ижод намуналарини яратиш қийин эканлигини унинг қуйидаги мисралари мисолида тушунтирилса янада ўринли бўлади.

Ҳеч шодӣ нест андар ин ҷаҳон,

Бартар аз дидори рӯи дӯстон⁸⁶⁷

Таржимаси: Жаҳоннинг шодлиги йиғилса бутун,

Дўстлар дийдоридан бўлолмас устун⁸⁶⁸

⁸⁶⁶ Очилов Э. Сўз мулкининг соҳибқирони // Барҳаёт сиймолар – Тошкент: “Ўзбекистон”, 2012, 6 –бет.

⁸⁶⁷ Насруддин А. Рудакий (нусхашиносӣ ва нақду баррасии ашъори бозмонда) Хужанд: Раҳим Ҷалил, 1999, 321- сах.

⁸⁶⁸ Рудакий шеърятидан (Форсийдан Ш. Шомухамедов таржимаси) – Тошкент: “Шарқ”, 1994, 61- бет.

ёки

Ҳар кӣ н-омӯхт аз гузашти рӯзгор,

Низ н-омӯзад зи ҳеч омӯзгор ⁸⁶⁹

Таржимаси: Ҳар киши ҳаётдан олмаса таълим,

Унга ўргатолмас ҳеч бир муаллим

Бундай характерли далиллар шоир ижодини янада теранроқ англашга ўқувчиларда қизиқиш уйғотиши, шубҳасиз. Фикримизча, яна бир муҳим нуқта борки, унга ҳам ўқувчилар диққатини қаратиш зарур. Бу - Рудакий ва сарой адабиёти билан боғлиқ масаладир. Бундай ёндошув ўқувчиларнинг мумтоз адабиёт ҳақидаги тасаввурларини янада кенгайтишига ёрдам беради. Шоир умрининг асосий қисми, сарой муҳити билан бевосита боғлиқ бўлганлиги масалага ҳам аниқлик киритиш рудакийшунослик олдидаги муҳим вазифалардан биридир.

Синфийлик ва партиявийлик ғоялари билан қуролланган Шўро даври адабиётшунослиги сарой адабиёти ва сарой шоирларига нисбатан нописандларча муносабатда бўлганлиги сир эмас. Гарчанд Рудакий шахсияти ва ижодига бундай қарашлар соя солмаган бўлса-да, мавжуд тарихий ҳақиқатдан ўқувчиларни хабардор қилиш мақсадга мувофиқдир.

Аслида мумтоз адабиётимиздаги кўплаб асарларнинг яратилиши сарой муҳити билан боғлиқ эканлигини эътироф этиш зарур. Шарқда ҳукмдорларининг кўплари илм-фан, адабиёт ва санъат равнақига алоҳида эътибор билан қараганликларини асло инкор этмаслик даркор. Саройдаги илмий ва ижодий муҳит ҳамиша ўз бағрида истеъдод эгалари бўлишидан манфаатдор бўлган.

“Шоҳнома” дан “Қутадғу билиг” гача, “Ҳибат ул-ҳақойиқ” дан “Муҳаббатнома” гача, “Рабғузий қиссалари” дан “Зарбулмасал” гача яна кўплаб адабиёт намуналари борки, уларнинг яратилиши бирор ҳукмдорнинг номи билан боғлиқ эканлигини мавжуд манбалар тасдиқлайди. Бундан ўқувчиларни хабардор қилиш ўқитувчининг вазифасига киради. Шу маънода Рудакий ижодининг энг гуллаган, камолот даври-сомонийлар ҳукмдорлигига тўғри келади. Шоирнинг ўзи ҳам буни эътироф этиб: *“Бу неъмату бу улӯғ манбаи оли Сомон эди...”* деб ёзган эди.

⁸⁶⁹ Насруддин А. Рудакий (нусхашиносӣ ва нақду баррасии ашъори бозмонда) Хужанд: Раҳим Ҷалил, 1999, 315- саҳ.

Рудакий ижодига доир яна бир муҳим нуқта борки, бу унинг ўзбек адабиётига таъсири масаласидир. Дарҳақиқат, шоир ижоди ўз даврида ва ундан кейин ҳам кўплаб ижодкорларга кучли таъсир кўрсатган. Шунинг учун унга издошлик қилган шоирлар кўп бўлган. Уларнинг сафида туркигўй шоирларнинг ҳам борлиги қувончлидир. Айниқса, Рудакийнинг ишқий мавзусида шундай гўзал шеърлари борки, улар ҳаётий ташбиҳ ва тимсолларга бойлиги, шаклан содда, мазмунан теранлиги билан ҳар қандай шеър мухлисини ўзига мафтун эта олган. Бунда қуйидаги байт мисолида ҳам ўқувчиларга етказиш ўринлидир:

Оқар сувдан келмоқдадур ҳар соатда гулоб ҳиди,

Менинг ёрим ариқ ичра гул юзини ювмиш гўё (1,78) .

Тозалик ва поклик тимсоли бўлган ариқдан оқиб келаётган тиниқ сувдан гулоб ҳидининг уфуриб туришининг боиси унга ёр юзини ювганлиги сабабли, дея шоирона далилланган. Лирик қаҳрамон-ошиқнинг ўзига мафтун этган нарсаси ўша “гулоб ҳиди” билан боғлиқ поэтик деталнинг шоирона маҳорат билан қўлланганлиги. Бундай тасвирлар ҳар қандай шеърхонни ҳайратга солиб, унинг илҳомига илҳом бериши табиий.

Туркигўй шоир Атойи ижодида ҳам худди шундай унга ҳамоҳанг мисралар кўзга ташланади:

...Ул иликким, сувдин ортиқдур, юмас они суда,

Балки сувни пок бўлсин, деб илики бирла юр (6,96).

Тасвирга кўра гўзалликда танҳо бўлган ёрнинг сурат ва сийратида поклик акс этган. Ҳайратланарли томони шундаки, унинг қўли сувдан-да пок, сувдан-да тиниқ. У қўлини поклаш учун сувга ювмаяпти, балки сувни поклаш учун қўлини юваётир. Бунда тасаввуф адабиётига хос илоҳий поклик билан боғлиқ фикр ҳам мавжуд этилганлигини назардан қочирмаслик лозим.

Таъкидлаш зарурки, бугунги глобаллашув жараёнида таълим тизими ҳам тез суръатлар билан янгиланиб бормоқда. Ислохотлар натижаси бўлган янгича дарс усуллари ва уларни таълимга қўллаш олиш ҳар бир ўқитувчидан ижодкорлик, ишчанлик ва чуқур назарий билимни, шунингдек, педагогик маҳорат билан бирга ишга масъулият билан ёндошишни тақозо этадики, бу замонавий таълимдаги асосий талаблардан бири ҳисобланади.

Nigora SAYDAXMEDOVA,

*Namangan viloyati XTXQTMOHM Tillarni o'qitish
metodikasi kafedrası o'qituvchisi
(O'zbekiston)*

**MUHAMMAD YUSUF IJODIDA FOLKLOR NAMUNALARINI
"KLASTER" USULIDA O'RGANISH**

Annotatsiya: Ushbu maolada shoir Muhammad Yusuf ijodidan folklor namunalari olib tahlil qilingan. Shoir ijodiga mansub folklor namunalari "Klaster" usulida o'rgatishning avfzalliklari to'g'risida gap borgan. She'rlaridan namuna olib badiiy tahlil qilingan. Shuningdek, o'zbek folklori janrlari: maqol, topishmoq, alla, tez aytish, qo'shiq, dostonlar to'g'risida ham ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: folklor, klaster, topishmoq, alla, ertak, qissa, rivoyat, afsona, mif, lof.

Bugungi kunda ma'lumki, shaxsni tarbiyalashda uning ruhiy holatiga ta'sir qilmasdan samaraga erishib bo'lmaydi. Xalq og'zaki ijodida avlod tarbiyasi aynan ana shu usuldan foydalangan holda amalga oshiriladi. Shoir Muhammad Yusuf ijodini o'rganar ekanmiz, tarix, geografiya, kimyo, matematika, pedagogika – pisixologiya, musiqa kabi fanlar bilimdoni sifatida shuurimizda gavdalanadi. Shoir ijod bog'ida sayr qilarkanmiz, eng muhimi shoirning xalq og'zaki poetik ijodini yaxshi bilgan folklorshunos sifatini ham tan olamiz. Shu o'rinda darslikda berilgan sinfdan tashqari yod olingan, o'quvchi ko'ngil mulkiga aylangan she'rlardagi folklor namunalari ajratib, tanlab olish, ularni guruhlariga bo'lib she'rlaridan o'rganish, bu albatta shoir ijodining yangi qirrasini ochish, kichik maqomdagi "olim" obrazini yaratishda, bola tadqiqotchilagini kashf etishda, ilmiy tafakkurini rivojlantirishda eng maqul yo'llardan biri bo'ladi. She'riy kashfiyotlarni yaratish uchun "Klaster" metodidan foydalanamiz. Fikrlarning tarmoqlanishi bu pedagogik strategiya bo'lib, u o'quvchilarni biron bir mavzuni chuqur o'rganishlariga yordam berib, o'quvchilarni mavzuga taalluqli tushuncha va aniq fikrni erkin va ochiq ravishda ketma-ketlik bilan uzviy bog'langan holda tarmoqlashlariga o'rgatadi.

Mavzu bo'yicha klasterni tuzish o'quv maqsadiga qarab bosqichma-bosqich harakatlanishni taqozo etadi, oxir-oqibatda yakuniy natija yangi bilimlarni o'zlashtirish fikrlar xilma-xilligini yaxlitlash asosida qo'lga kiritiladi.

Klaster usulidan foydalanish uchun o'quvchilarni kichik guruhlariga bo'lib olamiz. Har bir guruhda mavzuga oid alohida o'quv elementlari tayyorlanadi. Klaster tuzish bosqichlari: o'quvchilar guruhlariga ajratiladi, 1-guruh "Dostonlar", 2-guruh "Maqollar", 3-guruh "Xalq qo'shiqlari".

1. Auditoriya yozuv taxtasiga 3 ta kichik guruhga mo'ljallab savollar varianti ilib qo'yiladi. Muhammad Yusuf ijodidan folklor namunalarini toping va guruhlariga ajrating.

2. Mavzu bo'yicha aniq fikrlar misollar bilan ifodalangan holda qog'ozga yoziladi. Shoir she'rlaridan xalq og'zaki ijodi namunalarini tanlab, ajratib olishni boshlaydilar. Shoir she'rlaridagi xalq dostonlaridan, qo'shiqlaridan, maqol-ma'tal, olqishlar yoki duolardan misollar topadilar.

3. Asosiy tushuncha va g'oyalar o'rtasidagi aloqadorlik chizmada ko'rsatiladi.

4. Kichik guruhdagi o'quvchilar o'z variantlarini (she'rdan topilgan misollarni) qog'ozga yozadilar.

5. Fikrlar "shajarasi" umumlashtiriladi va yakuniy xulosalar qayd etiladi (klaster chizmasi asosida). Ta'lim beruvchi (yoki o'quvchilarni o'zi chizadi) doskaga yoki katta hajmdagi oq qog'ozga maxsus jadval chizadi.

6. O'qituvchi o'quvchilar faoliyatini nazorat qiladi va obyektiv baholaydi.

Bu usulning asosiy vazifasi o'rganilayotgan obyekt o'quvchilar faoliyatini pedagogik voqelikni qismlarga ajratgan holda o'zlashtirishga yo'naltiradi, unda ko'p variantlilik asosida tushuncha hamda hodisalarning o'zaro ichki va tashqi bog'lanishlarini aniqlash ko'nikmalarini shakllantiradi, mavzu bo'yicha fikr- mulohazalarni erkinlashtirishga yordam beradi.

Kichik guruhlar taqdimot qiladilar:

"Xalq dostonlari" guruhi	"Maqol va ma'tallar" ol-qishlar guruhi	"Xalq qo'shiqlari" guruhi
Alpomish ertakda, Go'ro'g'li go'rda, To'maris beshikda uxlardi qotib. Bir qop oltin so'rab, qilich o'ynatib, Kirib keldi mo'min o'zbek yeriga,	Sening ulug'liging, ustuvor- liging, Bizni bilmaganga bo'lsin yorlig'ing. Qanday bo'lsang shunday azizsan menga, Mening davlatim bu – sen- ing borliging. Sen duo qilsang bas- "Kam bo'lma, o'g'lim" , Tuprog'i ko'zimga to'tiyo elim.	Olmani otdim ot- ganga, Diydasi tosh qot- ganga. Dunyo bo'lsin qorong'u. O'z do'stini sotgan- ga...

Taxtdan tushganda ham otdan tushmay yurgan, Ajdodingiz uy qurmagan – Davlat qurgan.	Yigit qirqda qirchillab g'arq pishadi, Erta- indin sochimga oq tushadi, Chin oshiqlar qirq yilda topishadi! Ozodani sevaman men, Ozodani.	Hay- hay o'lan, jon o'lan, Jonim qaqshar , yor-yor Qayda bo'lsang sen bilan, Sevgim yashar, yor-yor.
G'iro't mingan Go'ro'g'li Bobom qani, aytinglar. Qo'ng'rotlik Alpomish Og'am qani aytinglar...	Yomg'ir emas, bu halqob Kelinchak ko'z yoshidir. Yig'lama yor, qiz bola Palaxmonning toshidir.	Ro'molingni bo'ya- ma, Bilmaygina yuvdirdim. Otang seni bermay, men Olaman deb kuydirdim...
Erk degani o'zi kelib eshik qoqmas, Jon chekmasang osmonlardan omad yog'mas. Qatoringda botirlar-ing bo'lsin og'mas, Gurkirasin Alpomishlar o'tgan tuproq, Inshoolloh!	G'arib demang shoirni, g'arib, Yetti ko'kka uchishi mumkin. Yetti qavat yerni ag'darib, So'zni – qizdek quchishi mumkin!...	Boldan shirin tatir qora big'doying ham, O'zingdan bo'lsa gar shohu gadoying ham. Bir tanu jon, bir-biringdan rozi yursang, Xudoyim ham sendan rozi xudoyim ham

“Klaster”

O'quvchilar tomonidan “Klaster” yaratildi. Bu davom etadi. Keyingi navbat tahlilga. Folklorizmlaridan foydalanishning bir necha jihatlari bor. Avvalo shuni ta'kidlash kerakki, xalq og'zaki ijodi durdonalaridan hisoblangan maqollardan asarlarida foydalanish. Ikkinchisi, folklor mavzu va g'oyalarini asarlar mazmuniga sindirib yuborishdir. Maqollardan she'riyatda foydalanish mumtoz adabiyotimizda ham mavjud an'anaviy hodisa bo'lib, “irsoli masall san'ati deb nomlangan. Bu san'atning juda go'zal namunalarini Muhammad Yisuf lirikasida ham ko'plab uchratish mumkin.

—Irsoli masall san'atining qoidalariga ko'ra xalq maqollari bir necha usulda qo'llanadi: birinchidan, maqollar aynan, “Yigit qirqda qirchillab g'arq pishadi, Erta- indin sochimga oq tushadi”kabi o'zgarishsiz iste'foda etiladi. Ikkinchidan, maqollar mazmuni she'rlarn-

ing qatiga, mazmuniga singdirib yuboriladi. Misol: Bir tanu jon, bir-biringdan rozi yursang, Xudoyim ham sendan rozi xudoyim ham.

Dostonlarimizning bosh qahramonlariga aylangan jasur va mard o'g'lonlar va barno va iboli qizlar timsoli hech bir o'quvchini e'tiborsiz qoldirmaydi, shoir mashhur qahramonlar ismini tilga olish orqali talmeh san'atidan foydalanib o'quvchi ongida "xiralashib" turgan fikrni chaqmoq chaqqanday yorqinlashtiradi:

Alpomishning avlodlari,

Yuragida asrar yurtin.

Yigit borki – millat omon,

Yigit borki – qo'rg'on butun. ("Posbonlarmiz" 13-b.)

Tarbiyaviylik ahamiyati jihatdan nafaqat dostonlarimiz balki maqol, ma'tal, hikmatli so'zlar, naql, olqish, ertak, qissa, rivoyat, afsona, mif, lof, latifa kabi folklor janrlari yetakchilik qiladi. Badiiy so'z tajribasining o'sishi, badiiy did va zavqning takomillashib borishi xilmaxil badiiy shakllardan foydalanishni taqozo qiladi: Shoir asta-sekin turmush tajribalarini, tabiat va jamiyat haqidagi fikr - tushunchalarini obrazli so'z orqali tasvirlaydi, bayon etish ko'nikmalarini yarata boshlaydi.

Hayot har o'yiniga

O'zi topar ta'rifin:

Og'zi oshga yetganda

Burni qonar g'aribning.

Folklor har bir xalqning ma'naviy boyligi hamda ulug' qadriyatidir. Insonning ma'naviyatini yuksaltirishda xalq og'zaki ijodining o'rni beqiyos. Maqol og'zaki ijodning kichik ko'rinishlaridan biri. Folklorshunoslikda kichik janrlarni paremiya deb atash ham qabul qilingan. Maqollar hajm jihatdan kichik bo'lsa-da, fikr va mazmun jihatdan keng qamrovlidir. Maqol o'z tabiatiga ko'ra xalqaro janlardan biridir. Dunyoda o'z maqoliga ega bo'lmagan xalqning o'zi yo'q. Chunki har bir xalq o'z qarashlari va hayotiy tajribalari mahsulini maqollar ko'rinishida avlodlarga qoldiradi.

O'nta bo'lsa o'rni boshqa uning – chun–

O'g'lim otashimdan yaralgan uchqun.

Qizim parilardan chehrasi gulgun,

Yuzlari lolam deb yashaydi o'zbek. ("O'zbek" 117-b.)

Kuyma yorim, kuydirmagin, kuyma yor

Bir yaxshiga bir yomon har joyda bor.

Ikki yaxshi yashnagan joy qayda bor?..

Ketar bo'ldimyuzingni bir ko'rolmay. ("Ketar bo'ldim" 154-b.)

Xususan, o'zbek folklori ko'p mingyillik tarixga ega va yuqoridagi barcha xususiyatlar mujassamlashgan madaniyatimizning ajralmas bo'lagidir. Xalq og'zaki poetik ijodining tilni o'rganishda ahamiyati juda yuqori. Chunki biron bir xalqning tilini o'rganishdan oldin u xalqning yashash tarzi, madaniyati haqida bilim- ko'nikmaga ega bo'lishimiz kerak. Har bir xalq folklorida esa bularning bari jamlangan bo'ladi. Masalan, ingliz tilidagi "East or West home is best" hamda o'zbek tilidagi "Ona yurtning – oltin beshiging" maqollarini olaylik. Har ikkala maqolda ham har bir inson uchun tug'ilgan yerining naqadar azizligi, dunyoning eng go'zal go'shalari ham kindik qoni to'kilgan bir siqim tuproqdan ortiq ekanligi aks etgan. Bu kabi misollarni juda ham ko'p keltirishimiz mumkin, lekin bizdan talab qilinadigan narsa ularning tub mohiyati nimada ekanligini anglash va ulardan kerakli joylarda unumli foydalanishdir. Xalq og'zaki poetik ijodi yuzasidan ko'plab izlanishlar olib borilgan va bundan keyin ham bu jarayon qizg'in davom etadi. Alla aytish an'anasi bizga uzoq o'tmishdan meros bo'lib kelgan. Akademik shoirimiz G.G'ulom so'z mulkingning sultoni A.Navoiyning "Farhod va Shirin" dostoniga bergan sharhida Farhodning beshigi atrofida yig'ilishib: "Yuz ohang bilan alla aytar edilar";- deydi. Yodimizda bo'lishi kerakki, dunyoda o'z kashfiyotlari, she'r va dostonlari bilan mashhur bo'lgan hamma odamlar go'dakligida alla eshtib ulg'aygan. Alladagi fazilatlarini Abu Ali ibn Sino ham alohida ta'kidlaydi⁸⁷⁰. Xususan, shifokor alloma allaning bola ruhiy tarbiyasiga ijobiy ta'sir kursatishini alohida uqtiradi. Shunday qilib, qo'shiqchilikda ilk o'quvni onalardan olgan ikki, uch yoshlik bolalar atrofidagi voqea-hodisalarga taqlid qila boshlaydilar. Sevimli shoirimiz Cho'lpon alla haqida shunday degan edi: "Bir bola uxlamasa, alla aytadilar. Bola tez uxlab ketar. Chunki ul andin bir lazzat his qilur."⁸⁷¹

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, folklorning qanday namunasi aytilishidan qat'iy nazar xalq hayotida muhim ahamiyat kasb etadi. Har birining alohida o'rni bor. Binobarin, asarlar oldin yaratilgan xalq og'zaki ijodi namunalari shoir Muhammad Yusuf ijodidan ham munosib o'rin egallagan va o'quvchilar ma'naviy dunyosining sayqallanishida o'z vazifasini bajarmoqda.

⁸⁷⁰ Абу Али ибн Сино, Тиб қонунлари. Тошкент: 1-китоб. 1959 й. 326-бет.

⁸⁷¹ Barkamol avlod tarbiyasida jismoniy tarbiya va sportning o'rni. Respublika ilmiy amaliy anjuman. Jizzax, 2001.

Muharram KAMOLOVA,

*Buxoro viloyati Jondor tumanidagi 2-ixtisoslashtirilgan Davlat
 umumta'lim maktab-internatining oliy toifali
 ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi
 (O'zbekiston)*

MUMTOZ MATNLARNI O'QISH SAVODXONLIGI KOMPITENSIYALARI YUZASIDAN TAHLIL QILISH USULLARI

Annotatsiya. Maqolada maktab darsligida keltirilgan mumtoz matnlarning tahlili, ulardagi zohiriy va botiniy ma'nolar xususida fikr yuritilgan. Mumtoz matnlarni o'qish savodxonligi va unda baholanadigan asosiy kompetensiyalar yuzasidan tahlil qilish usullari haqida so'z boradi. Shuningdek, matn mazmunini o'quvchiga yetkazishdagi murakkabliklarni yengish bosqichli tarzda sodda tushuntirib berilgani bilan ahamiyatlidir.

Kalit so'zlar: talab vodiysi, o'qish savodxonligi, talqin qilish, uyg'unlashtirish, shariat, tariqat, solik.

8-sinf ona tili darsligidagi o'quvchining o'qish savodxonligi va tanqidiy fikrlashini mustahkamlash maqsadida berilgan bir qator matnlar borki, ulardan ko'zlangan asosiy maqsad o'quvchining bilim va salohiyatini rivojlantirish, jamiyatda o'z o'rnini topish, maqsadiga erishish yo'lida matnni tushunish, matndagi ma'lumotlardan foydalanish, ular ustida mulohaza yuritish hamda ularga munosabat bildirish qobiliyatini shakllantirishga xizmat qiladi.

Bugungi kun o'quvchisi nafaqat matn mazmuni bayon qilish, undagi so'zlarning ma'nosini izohlash, balki matndagi gaplarni linvistik va grammatik tahlil qilish, undagi gap qurilishlarini aniqlash barobarida matndagi ma'lumotlarni o'zining olam haqidagi tasavvurlari bilan bog'lashi kerak bo'ladi.

O'qish savodxonligi ko'nikmalari talabi bo'yicha matn tahliliga kirishadigan bo'lsak, avvalo, uch bosqich:

1. Matnda berilgan ma'lumotlarni olish;
2. Ma'lumotlarni talqin qilish va uyg'unlashtirish;
3. Matn yuzasidan mulohaza yuritishga alohida e'tibor qaratish lozim bo'ladi.

Mumtoz matnlar oddiy matnlardan tubdan farq qiladi. Oddiy matnlarda faqat bir tomonlama mazmun ilgari surilsa, mumtoz matnlarimizda ikki xil: zohiriy va botiniy g'oyalar ilgari suriladi.

8-sinf ona tili darsligining 38-39-42-sahifalarida berilgan ulug' mutafakkirimiz Alisher Navoiyning "Lison ut-tayr" dostonidagi "Talab vodiysi" ta'rifi keltirilgan matnni misol tariqasida oladigan bo'lsak, matn tahlili yuzasidan birinchi bosqich matnda berilgan

ma'lumotlarga ega bo'lish uchun, dastavval, matn bilan tanishib undagi so'zlar ma'nosini aniqlab olish kerak bo'ladi.

Chun talab vodiysig'a qo'ysang qadam,
Ollinga har dam kelur yuz ming alam.

Har dam anda yuz malolat yuzlanur,
Har nafas ming sa'b holat yuzlanur...

Zohiran ushbu matn orqali talab vodiysi va undagi mashaqqatlar haqida tasavvur hosil bo'ladi. Lekin talab vodiysi tushunchasi haqida o'quvchi tasavvurga egami? Asar nomidan ham bu parchaning boshdan oxirigacha majozga asoslangani haqida bilish qiyin emas. Talab vodiysi chin oshiqning dostonidagi bosib o'tilishi lozim bo'lgan 7 bosqichdan dastlabkisi.

"Ma'rifiy-badiiy adabiyotda Haqqa yetishish yo'lida yetti maqom, yetti bosqich ajratiladi. Bu o'rinda yetti raqamining tanlanishi ham bejiz emas. Boisi, azal-azaldan dunyodagi barcha musulmon xalqlarida bu raqam sehrli, ulug' allomalarimiz amal qilgan Naqshbandiya tariqatida esa 7 raqami ushbu tariqatning ramzi sifatida qabul qilingan. Ustozlari izidan borgan ulug' Mir Alisher Navoiy "Lison-ut tayr"da vodiylarni: talab, ishq, ma'rifat, istig'no, tavhid, hayrat, faqru fano tarzida nomlab, shu bosqichlardan o'tishi lozim bo'lgan solik har bir maqomning talablarini bajarib, uning xususiyatlariga moslashmog'i zarur hisoblangan"⁸⁷².

Shariatdan tariqatga o'tishda, mo'mindan solik darajasiga ko'tarilishda birinchi maqom talab vodiysidir. Bu vodiya mo'minni komil inson sari intilish, Haqni bevosita tanish ishtiyoqi yetaklaydi.

Istamak ranji ko'gilni zor etar,
Topmomog'lig' ruhni afgor etar.

Ranju ko'shish sanchibon jismingg'a nesh,
Dardi noyob aylabon joningni resh.

Istamoqlik azobi solikning ko'nglini zor etadi, lekin topa olmaslik ruhni abgor etadi. Bunda jonni kuydirish mahrumlik, vaslga erishish noma'lumlik bo'lib mashaqqat va kulfatlar jismga nish sanchib pora-pora qiladi. Lekin noyob durni qo'lga kiritish istagida bo'lgan solik uchun asosiy talab dunyo asboblari tark etishdir. Chunki talab maqomiga o'tish solikdan:

⁸⁷² R. Vohidov, H. Ne'matov. M. Mahmudov. So'z bag'ridagi ma'rifat. Toshkent-2001.98-bet

Har nekim g'ayri talabdur tashlamoq,
 O'zni maqsad manziliga boshlamoq.
 Qolmasa olam matoidin jihat,
 O'zga nav' o'lg'ay sanga ul dam sifat.

Bu maqomda solikdan o'z tilagiga aloqador bo'lmagan barcha narsalardan voz kechish, faqat shu maqsad sari intilish, bunda hech narsadan qaytmasligi, hayiqmasligi zarur hisoblanadi:

Gar yo'lungni tutsa yuz sheru palang,
 Bo'lgay oldingda nechukkim mo'ri lang.

Ajdahodin yetmagay ko'nglungga ranj,
 O'yla bo'lmish bo'lg'ay ul mash'uf ganj.

“Talab maqomidagi solik yo'lini yuz sheru arslonlar to'ssa, ular bir cho'loq chumoli maqomida, agar xazina(ishq)ga erishsa, ko'nglida ajdaho(nafs)ning xavfi bo'lmaydi. Uning uchun barcha eshiklar ochilib, to'siqlar olinadi. Kufr yoki imon bu yo'lga kirgan kishi uchun maslak emas, balki asl yo'lning to'siqlaridan boshqa narsa emasdir”.⁸⁷³

Chun eshik ochildi ne kufru ne din,
 Ichkari kirgach qutulding barchadin.

Kufru imon rohravg'a kesh emas,
 Asl yo'lda bandi rohe besh emas.⁸⁷⁴

Matn yuzasidan mulohaza yuritish o'quvchi uchun ancha mushkul. Matnda ilgari surilgan g'oyani anglash uchun o'quvchidan matn tarkibidagi so'zlar ma'nosini aniqlash, bayt mazmunini o'zida hosil bo'lgan tushunchalar asosida izohlab berish talab etiladi. Buning uchun baytda ilgari surilgan mazmunni tushuntirish ikki bosqish asosida amalga oshiriladi:

1. Talqin qilish;
2. Uyg'unlashtirish (o'zaro bog'lash).

O'quvchi talqin qilish bosqichida:

- bayt mazmunidagi yashirin mazmunni anglashi;
- nazarda tutilgan asosiy maqsadni tushunishi;
- matn qismlari orasidagi ko'z ilg'amas aloqani aniqlashi;
- matnda ochiq holatda berilmagan ma'lumotlarni ajratib olishi

lozim.

Matndagi ma'lumotlarni o'zaro bog'lash bosqichida quyidagi vazifalarni amalga oshirish maqsadga muvofiq:

1. So'z yoki baytlardagi ilgari surilgan mazminni anglab, baytlarni zanjir usulida bir-biri bilan uzviylikda tahlil qilish;

⁸⁷³ Alisher Navoiy. Lison ut-tayr. Toshkent-1991. 395-bet

⁸⁷⁴ Alisher Navoiy. Mukammal asarlar to'plami. 13-jild. Toshkent-1996.214-bet

2. Xulosa chiqarish uchun ikki yoki undan ortiq baytlardagi ma'lumotlarni birlashtirish;

3. "Baytning asosiy ma'nosini toping", "O'z xulosangizni ayting", "Matnning asosiy g'oyasi ilgari surilgan baytni aniqlang" kabi topshiriqlarni bajarish orqali o'quvchida mazmunni anglashdagi mashaqqatlarni yengishda ko'mak berish lozim.

Ishonchimiz komilki, mumtoz matnlar tahlilini o'qish savodxonligida baholanadigan kompetensiyalar asosida tahlil qilish bayt mazmunida ilgari surilgan g'oyalarni o'quvchiga yetkazishdagi mushkulliklarni yengishda yordam beradi.

Арофатхон УСМОНОВА,

*Ўзбекистон халқ ўқитувчиси, Андижон вилоят Шаҳрихон туманидаги 59-умумий ўрта таълим мактаби ўқитувчиси
(Ўзбекистон)*

ТАЪЛИМ СИФАТИНИ ОШИРИШНИНГ ЕТАКЧИ ОМИЛЛАРИ

Аннотация: ушбу мақолада бугунги куннинг энг долзарб вазифаси ҳисобланган таълим сифатини ошириш, таълим тизимида самарадорликка эришиш йўллари ҳақида фикр юритилган. Таълим тизими ривожига ва истиқболи учун ҳар бир педагог тинимсиз изланиши, янги кашфиётлар устида ишлаши, янги методлар яратиши масаласи кўтариб чиқилган.

Калит сўзлар: кўникма, коммуникатив, саводхонлик, метод, индивидуал, самарадорлик, таълим, лутф, гуруҳ, компетенция.

Барча соҳаларда бўлгани каби таълим тизимида ҳам туб бурилишлар, ўсиш ва ривожланиш жадаллик билан амалга ошмоқда.

Глобаллашув шароитида таълим соҳасида кучли рақобат муҳити яратилмоқда. Кейинги йилларда Ўзбекистонда таълим тизимининг барча босқичларида таълим-тарбия бериш, унинг самарадорлигини ошириш энг устувор давлат миқёсидаги зарур вазифа сифатида қаралмоқда. Ўқитиш усуллари такомиллаштириш, сифатли таълим беришни ва сифатли таълим олиш имкониятини яратиш муҳим долзарблик касб этмоқда. Ўқувчиларга назарий билим бериш билан бирга амалий фаолият тажрибасини таркиб топтириш, таянч компетенцияларни шакллантириш орқали ижтимоий ҳаётга тайёрлаш, ҳаётий кўникмаларни шакллантириш энг асосий устувор вазифага айланиб

қолмоқда. Шунга асосланиб, ўқувчининг индивидуал хусусият ва белгиларини ҳисобга олган ҳолда янги яратилаётган миллий ўқув дастурига қиёсан яратган бир қатор метод ва технологияларимиз таълим сифатини оширишга, албатта, ёрдам беради деб ўйлаймиз. Ушбу таълим методларида анъанавийликдан фарқли равишда ўқувчиларнинг ижодкорлигини ўстиришга, ҳаётий кўникмаларга эга бўлишига эътибор қаратилган.

“Инфо банк” методи

Бу метод гуруҳлар билан ишлашда қўлланилади. Ўқитувчи уй вазифаси сифатида ўтилган мавзу юзасидан янги, дарсликда мавжуд бўлмаган маълумотларни топиб, ёзиб келиш топширигини беради. Синф ўқувчилари уч гуруҳга бўлинади. Ҳар бир гуруҳ ўз банкидаги янги маълумотларни барча ўқувчилар олдида ҳимоя қилади. Нечта янги маълумот айтилса, шунча рағбат бериб борилади. Ўқитувчи томонидан айтилган ёки дарсликдаги маълумотлар берилса, бу гуруҳга жарима бали берилади.

Бу метод ўқувчини изланишга, ўз устида ишлашга, янгиликлар билан танишиб боришга ундайди. Замон билан ҳамнафас бўлишга, ОАВига эътибор билан қарашга ўргатади. Мавзу юзасидан билимлари кенгайди, дунёқараши ўсади. Ижтимоий фаол фуқаролик компетенцияси, коммуникатив ва ахборотлар билан ишлаш компетенцияси шаклланади. Синф хонасидаги ижодкорлар банки шу асосида маълумотлар билан бойийди. Ўқувчи қайси ижодкор юзасидан иншо ёзмоқчи бўлса ёки бирор маълумот керак бўлганда, банкдан фойдаланиб, зарурий маълумотларни олиши мумкин бўлади.

“Латиф-лутфлар” методи

Бу метод умумлаштирувчи дарсларда кўпроқ қўлланилади. Бирор асар ўқиб тугатилгач, бу усулни қўллаш мумкин. Ўқувчиларга қуйидагича топшириқ берилади:

– ўзингиз ёқтирган бешта ижодкорнинг адабиёт, илм, инсонийлик ҳақидаги чиройли латиф лутфидан ёзиб келинг.

Т/р	Мен севган ижодкор	Латиф лутфлар
1.	Ў.Ҳошимов	Дили билан тили муттасил бир кўчадан юрадиган одамга осон тутманг...
2.	А.Қаҳҳор	Адабиёт атомдан кучли, унинг кучини ўтин ёришга сарфламаслик керак.

Ўқувчилар тайёрлаб келган ижодий ишлар алоҳида файл папкага жамланади. Синф хонадаги ижодий ишлар қаторига қўшилади. Ўқувчилар иншо ва баён ёзишга тайёргарлик жараёнида бу тўпلامдаги латиф-лутфлардан фойдаланадилар.

Бу метод ўқувчини изланишга, топқирликка, фикрлашга ўргатади. Ижодий тафаккури ривожланади, ҳикматлар хазинаси бойийди. Ўз-ўзини ривожлантириш ҳамда ижтимоий фаол фуқаролик компетенцияси шаклланади. Бирор асар ўрганилгандан кейин ҳам бу методни қўллаш мумкин.

T/p	Менинг севимли қаҳрамоним	Латиф лутфлар
1.	Қора амма	Қайси она ўз юрагини ўзи суғуриб тупроққа ташлайди.
2.	Робия	Пўрим ёқа кияди-ю, нони йуқ.
3.	Муаллим (Робиянинг отаси)	Олтин кумуш кул бўлган, арпа буғдой пул бўлган.

Ўқувчи тайёрлаган ижодий иши учун рағбатга эга бўлади. Синфдаги ижодий иш тайёрлай олмаган ўқувчиларда ҳам қизиқиш уйғониб, ижодий ишлар папкасини бойитишга ҳаракат қиладилар. Демак, фаоллик кучаяди, ўқувчиларнинг нутқи гўзал, бой бўлишига эришилади. Оғзаки ва ёзма нутқ саводхонлиги ўсади. Дарс жараёнида юқорида тавсия этилган метод ва технологиялардан фойдаланишда ўқитувчи ўзининг маҳоратидан келиб чиқиб, уларнинг шаклини ўзгартириши ҳам мумкин. Бироқ мазмун сақланиб қолади. Бу каби илғор интерфаол методлар дарснинг самарадорлигини оширишга, ўқувчининг қизиқишини орттиришга, фаолликка ундайди илм олишга бўлган рағбатлари кучаяди. Бу каби метод ва технологияларни яратиб, дарснинг сифат ва самарадорлигини оширишга ҳаракат қилиш-бугунги кунда ҳар бир ўқитувчининг олдида турган зарур вазифалардан бири.

Жадаллик билан ривожланаётган жамиятимиз учун муносиб ёшларни тарбиялаш ва таълим тизими сифатини ошириш учун ўзини шу юртга даҳлдор деб билган ҳар бир ўқитувчи ўз вазифасига масъулият билан ёндашмоғи зарур. Хулоса ўрнида шуни айтмоқ жоизки, эртанги кун эгаларини тарбиялаш биз – педагогларнинг зиммасида эканлигини англаган ҳолда таълим сифатини ошириш учун ҳаракат қилишимиз, унинг истиқболи учун изланиб, янги илғор ғоя ва ташаббусларни кўтариб чиқишимиз зарур.

Гулмеҳра БАРОТОВА,

*Бухоро вилояти Шофиркон тумани 3-умумий ўрта
таълим мактаби она тили ва адабиёт фани ўқитувчиси
(Ўзбекистон)*

ОНА ТИЛИ ВА АДАБИЁТ ФАНИНИ ЎҚИТИШДА ФАНЛАРАРО ИНТЕГРАЦИЯ-ЎҚУВЧИЛАРНИ ХАЛҚАРО БАҲОЛАШ ДАСТУ- РИГА ТАЙЁРЛАШНИНГ МУҲИМ ОМИЛИ

Аннотация: Мақолада бугунги кунда долзарб масала ҳисобланган ўқувчи-ларни ПИСА халқаро баҳолаш дастурига тайёрлаш ва унда фанлараро инте-грациянинг ўрни ҳақида тавсиялар берилган. Муаллиф томонидан амалдаги дарсликлар асосида мантикий фикрлашга ундайдиган, фанлараро интеграция негизида тузилган кенг қамровли саволлар ҳам тақдим этилган.

Калит сўзлар: халқаро мезон ва талаблар, ПИСА, фанлараро интеграция, ўқиш саводхонлиги, математик саводхонлик, табиий саводхонлик, компетен-ция

Мамлакатимиз янги инновациялар, рақамли иқтисодиёт та-раққиёти йўлида шиддат билан ривожланиб бораётган ушбу даврда Ўзбекистон келажаги бўлган ёшларнинг интеллектуал салоҳияти ва фикрлаш қобилиятини ҳар томонлама қўллаб-қув-ватлаш, уларнинг эгаллаши лозим бўлган билим, кўникма ва ма-лакаларини давлат таълим стандарти асосида шакллантириш ҳамда халқаро мезон ва талаблар асосида баҳолаш тизимини та-комиллаштириш муҳим аҳамиятга эгадир.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017-йил 7-фев-ралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947 –сонли фармони билан тасдиқланган “2017-2021-йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси” доирасида Ўзбекистонда таъ-лим сифати мониторингини янгича халқаро баҳолаш дастурла-ри ёрдамида аниқлаш тизими шакллантирилмоқда⁸⁷⁵. Халқаро баҳолаш дастурлари деганда ПИСА, ПИРЛС, ТИМЕС каби дастур-лар тушунилади.

ПИСА –ўқувчилар саводхонлигини баҳолаш бўйича халқаро тадқиқот дастури ҳисобланиши барчамизга маълум. Дастурнинг асосий мақсади 15 ёшли ўқувчиларнинг 3 йўналишдаги: ўқиш, математик ва табиий саводхонлигини аниқлашдан иборат. Топ-шириқ қайси фанга оид бўлмасин, аввало, унинг замирида ўқиш

875 Таълим сифатини баҳолаш бўйича халқаро тадқиқотларни амалга ошириш Миллий маркази. Ўқувчиларнинг саводхонлигини баҳолаш бўйича халқаро тадқиқот дастури ҳақида қўлланма.-Т.:2019.-6-бет.

йўналишига алоҳида урғу берилади. Ўқиш –матнни тушуниш демакдир. Шунинг учун ҳам биз-она тили ва адабиёт фани ўқитувчилари зиммамиздаги бу масъулиятни тўлиқ англашимиз керак.

Таълим сифатини баҳолаш бўйича халқаро тажрибаларни ўрганиш ва жорий етиш жараёнида таълим тизимимизда бир қанча бўшлиқларга дуч келиняпти. Ўқувчиларнинг олган назарий билимларини ҳаётга қўллай олиш даражаси яхши эмас. Халқаро баҳолаш дастурлари шу каби камчиликларни бартараф этган ҳолда дунё бозорида рақобатбардош кадрлар тайёрлашга асос бўлади.

Бугунги кун ўқитувчиси ўқувчига ҳар томонлама мукамал таълим-тарбия бериш учун универсал(қомусий) билимга эга бўлмоғи керак. Бу эса”фанлараро интеграция тушунчасининг нечоғли муҳим атама эканлигини кўрсатиб бермоқда. Ўзбекистон эндиликда қатор халқаро баҳолаш дастурларига аъзо бўлиб, ёшларининг интеллектуал ва компетентлилик даражасини билишга, керак бўлса, ўқувчининг мантикий фикрлаши ва лаёқатлилигини оширишни кўзламоқда. Ўқувчилар билимини халқаро баҳолаш дастурлари синовларида яхши натижаларни қўлга киритиш учун ҳар бир дарсда фанлараро интеграцияни қўллаш муҳим аҳамият касб этади.

Хўш, она тили ва адабиёт фанида фанлараро интеграцияни қандай қўллаш мумкин?

Она тили дарсида ўқувчиларни мантикий фикрлашга ўргатиш, матн билан ишлаш кўникмасини ривожлантириш ва синчковлик талаб этиладиган топшириқларни қўллаш ўқувчининг ҳаётий ва интеллектуал кўникмаларини оширишга хизмат қилади. Масалан, 7-синф она тили дастурида берилган “Бириктирув боғловчилари” мавзусини ўтишда ўқитувчи мавзун мустакамлаш мақсадида дарсликдан ташқари қуйидаги матн асосида ПИСА топшириқлари тузиши мумкин:

“Алжабр” матн асосида мантикий топшириқлар:

Риёзиёт олими ал-Хоразмийдан инсон ҳақида сўрашди.

Олим шундай деди:

– Агар инсон яхши хулқ соҳиби бўлса, у 1га тенг.

Агар инсон ҳусн соҳиби бўлса, бирнинг ёнига нолни қўшамиз, 10 бўлади. Агар инсон бой бўлса, яна бир нолни қўшамиз –100 бўлади. Агар насл-насабли бўлса, яна бир нолни қўшамиз –1000 бўлади. Агар 1 рақаи йўқ бўлиб кетса, инсоннинг қиймати йўққа чиқиб, нолларнинг ўзи қолади.

1-топшириқ:Жавоби танладиган тест

Ал- Хоразмий инсоннинг қандай фазилатини 1 га тенглашти-
ради?

- А.Унинг насл-насабини
- Б.Яхши хулқини
- С.Хусн соҳиби эканлигини
- Д. Бойлигини

2-топшириқ:Бир неча жавобли тест

1.	Ал-Хоразмий инсонни яхши хулқли, чиройли ва бой бўлишини уч хонали сонга тенглаштиради.	ҲА -ЙЎҚ
2.	Агар яхши хулқ йўқ бўлиб кетса,3 хонали сон 2 хонали сонга алмашади.	ҲА -ЙЎҚ
3.	Хоразмий ушбу ажойиб тенгламада инсоннинг қиймати, аввало,яхши хулқи билан ўлчанишини таъкидлапти.	ҲА -ЙЎҚ

3.Жавоби ёзиладиган тест:

РИЁЗИЁТ сўзи ҳозирда қайси фанни билдиради?

Жавоб:(ҳозирги математика фани)

4-топшириқ:Лингвистик топшириқ:

Матн мазмунидан келиб чиқиб, бир ўринда ва боғловчисини, яна бир ўринда ҳам боғловчисини қўлланг. Қўлланган боғлов-чилар матн мазмунига таъсир кўрсатмасин. Жавоб:Агар инсон яхши хулқ соҳиби ва чиройли бўлса, унинг қиймати 10га тенг. Агар инсон ҳам яхши хулқ соҳиби бўлса, ҳам чиройли бўлса, унинг қиймати 10га тенг.

Она тили дарсларида бундай кенг қамровли топшириқларни қўллаш математикадан ўрганган назарий билимларини ҳаётий кўникмалар асосида идрок этиш имкониятини беради.

Она тили таълимида шу вақтга қадар матн билан ишлашга жуда кам эътибор қаратилган.Аксинча, қоидалар- тил назария-сига эътибор жуда юқори эди. Шунинг ҳисобидан ўқувчиларда матн мазмуни билан ишлаш,матнда келтирилган ҳар бир сўз-нинг маъноси юклатилган вазифани англаш , тинглаб тушуниш каби кўникмаларни шакллантириш мантикий топшириқлар ечимида асосий омилдир.

Топшириқ учун матн

Ультратовушлар кашф этилгунга қадар ҳар қандай товушни қабул қилиш воситаси инсоннинг эшитиш аъзоси бўлган қулоқ деб ҳисобланган.

Товуш тўлқинларининг вужудга келиши ва тарқалиши билан боғлиқ ҳодисалар акустик ҳодисалар деб юритилади. Ҳозирги пайтда товушнинг ҳаводаги тезлиги нормал шароитда 33 м/секундга тенг бўлса, сувдаги тезлиги 1500 м/секунд, пўлатда эса 6000м/секунд эканлиги ўлчов асбоблари ёрдамида исботланган.⁸⁷⁶

1-топшириқ: Бир жавобли тест:

Ультратовушлар кашф этилгунга қадар ҳар қандай товушни қабул қилиш

воситаси қандай номланган?

А.Акустик ҳодиса

Б.Қулоқ

С.Товуш

Д.Тезлик

2-топшириқ: Бир неча жавобли тест:

1.	Товушнинг ҳаводаги тезлиги нормал шароитда 1500м/секундга тенг	ТЎҒРИ-НОТЎҒРИ
2.	Пўлатда эса товуш тезлиги 6000м/секунд экан.	ТЎҒРИ-НОТЎҒРИ
3.	Товушнинг сувдаги тезлиги 33м/секундга эга	ТЎҒРИ-НОТЎҒРИ

3-топшириқ:Жавоби ёзиладиган тест

Физикадан “Товушнинг тарқалиши”мавзуси асосида қуйидаги саволга жавоб беринг:Товуш қай бирида тез тарқалади:сувдами , ҳаводами ёки пўлатдами?

Адабиёт дарсларида ҳам матн мазмунини тинглаб тушуниш компетенциясини ўстириш ўқувчиларни халқаро баҳолаш дастурига тайёрлашда муҳим омилдир. Янги авлод дарсликларида бу талабларга асосий урғу берилаётгани ҳеч кимга сир эмас. 9-синф адабиёт дарслигида Хожанинг “Кечадур” ғазали келтирилган. ғазални ўрганиш жараёнида қуйидаги мантиқий саволлар билан ишлаш ўқувчиларни Халқаро баҳолаш дастурларига тайёрлашда дастлабки қадамдир:

Кундуз авқотим сенинг ҳажрингда нолон кечадур

Кеча ҳам зулфинг каби ҳолим паришон кечадур.

⁸⁷⁶Н.Маҳмудов .А.Нурмонов, А. Собиров . Она тили. Умумий ўрта таълим мактабларининг 9-синфи учун дарслик.Тилшунослик ва табиий фанлар матни-Т.:Тасвир,2019.

Анбарин зулфунг хаёлидин кўзумга, эй пари ,
Йил-у ой-у соат-у кун бори яксон кечадур.

1-топшириқ: Хожанинг “Кечадур” ғазалидаги 1-байтдаги “кечадур” сўзларига берилган тўғри изохни топинг.

1.1-мисрадаги “Кечадур” сўзи кундуз сўзига қарама-қарши қўйилган . ҲА-ЙЎҚ

2.. 1 ва 2-мисрадаги “кечадур “ сўзининг иккитадан маъноси мавжуд. ҲА -ЙЎҚ

2-топшириқ: Географик билимларингиз асосида ой , йил , соат, кун сўзларини хронологик тартибда ёзинг ва ушбу атама-ларга таъриф беринг.

Хулоса қилиб айтганда, она тили ва адабиёт дарсларида аниқ фанлар, табиий фанлар билан фанлараро интеграцияни қўллаш ўқувчиларни халқаро баҳолаш дастурларига тайёрлашнинг муҳим омили ҳисобланади.

Инобат ҚУРОЛОВА,

*Наманган вилояти Поп тумани 23-сонли умумтаълим
мактаби Она тили ва адабиёт фани ўқитувчиси
(Ўзбекистон)*

АДАБИЁТ ДАРСЛАРИДА МУМТОЗ АСАРЛАРНИ ЎРГАНИШ

Аннотация: Мақолада умумтаълим мактабларида Навоийнинг «Сабъаи сайёр» асарини ўқиш, «Меҳр ва Суҳайл» ҳикояти тимсолларини ўрганиш юзасидан фикрлар билдирилган. Ҳикоятни таҳлил қилишда инновацион методлардан фойдаланиш усуллари тақдим этилган.

Калит сўзлар: адабиёт дарси, «Сабъаи сайёр» асари, ранглар жилоси, «Венн диаграммаси».

Инсоният тарихи ўзига хос педагогик фаолият йўлини босиб ўтган. Бу давр мобайнида қатор таълим бериш усул ва йўллари кашф этилиб, таълим тизимига жорий этилган. Бугунги кунда эса фарзандларимизни ҳар томонлама комил инсонлар қилиб тарбиялашда қўл келадиган қатор педагогик таълим- тарбия усулларига эгамиз.

Умумий ўрта таълим муассасаларида адабиёт машғулотларининг муайян қисмини бадий асарларни ўқиб-ўрганиш масалалари ташқил этади. 5-11- синфлар кесимида адабиёт дарслари

бўйича берилган ўқув-тақвимий режасида Буюк шоир, шеърят мулкининг султони Алишер Навоий ижодини ўрганиш учун алоҳида ўқув соатлари ажратилган.

Шоир ижодида «Хамса» асари ўзига хос ўринга эга. 7-синфларда «Сабъаи сайёр» достонидан берилган бобларни ўрганиш мақсад қилинган.

Навоий даҳоси шундаки, у ўзининг инсонпарварлик ғояларини бадиий асарда шакл билан мазмун унсурларини бир-бирига узвий боғлаган ҳолда ифода этади. «Сабъаи сайёр» асарида улуғ шоир қўллаган санъат воситалари, усуллари содда, нозик ҳамда бойдир.

«Сўз санъатида турли рангларни эстетик мақсадларда истифода қилиш шоирдан алоҳида истеъдод ва маҳорат талаб қилади. Шу жиҳатдан Алишер Навоийнинг шеърятини, хусусан, унинг «Сабъаи сайёр» достони ўзбекадабиётида муҳим ўринни эгаллайди». Алишер Навоий «Сабъаи сайёр» достонида қаҳрамонларнинг қиёфалари, ташқи кўринишлари, шунингдек, ички маънавий дунёсини ёритиб бериш мақсадида ранглардан моҳирона ва унумли фойдаланганига гувоҳ бўламиз.

Шоир Баҳромнинг бошига тушган қайғуни аниқроқ кўрсатиш учун биринчи ҳикояни қора рангдан бошлайди. Аҳий ва Фарруҳлар учун қора ранг Бахт рамзи ҳисобланади. Улар доимо қора рангли либослар киядилар.

Олтин ранг – тиниқлик, хурсандчилик, олижаноблик рамзидир. Бу ранг ҳикоя бош қаҳрамонининг касаллигини билдириши билан Рум шоҳининг саройида юз бераётган мунофиқлик, ўғрилиқ, бевафолик маъноларини ифодалайди. Яшил ранг ҳаёт рамзини, қизил ранг Баҳромнинг руҳий ҳолатини, кўк ранг Меҳр билан Суҳайл севгисини, сандал ранг қаҳрамонларнинг руҳий ҳолатини кўрсатиш учун хизмат қилади. Сандал ранги Баҳром руҳининг тузалишига ишора сифатида тасвирланган бўлиб, навбатни оқ рангга – поклик, софлик рамзига беради.

Демак, ранглар жилоси асарнинг бошидан то охиригача маълум эстетик вазибаларни бажариб, воқеаларни ўқувчилар онгига чуқурроқ етказишга хизмат қилади.

7-синф адабиёт дарсларида Бешинчи иқлимдан келган мусофирнинг «Меҳр ва Суҳайл» ҳикоясидан боблар ўқиш учун тавсия қилинади.

Асарни ўқиб чиққач, асар қаҳрамонлари, уларнинг ҳолати, руҳияти ва рамзлари хусусидаги маълумотлар ўрганиб чиқилади.

Асар қаҳрамонлари Меҳр – Қуёш , Суҳайл – Порлоқ юлдуз, Жобир – зулмқаш, жабр қилувчи маъноларини англатади. Қаҳрамонлар таҳлилида Суҳайл билан Жобир тимсолини «Венн диаграммаси» усули ёрдамида ўрганиб чиқиш мақсадга мувофиқдир.

«Венн диаграммаси» - тимсолларни ёки воқеа-ходисаларни 2 ва 3 жиҳатларини ҳамда умумий томонларини солиштириш, таққослаш, қарама-қарши қўйиш учун қўлланилади. Ўқувчиларнинг тизимли фикрлаш, солиштириш, таққослаш, таҳлил қилиш кўникмаларини ривожлантиради.

«Венн диаграммаси» усули ёрдамида Суҳайл ва Жобир тимсолларига тавсиф беришимиз, ўқувчиларни мустақил ишлаш, фикр билдира олиш малакаларини ривожлантиришимиз мумкин. Сўз қудрати, адабиётнинг сўз санъати эканлигига яна бир бор ишонч ҳосил қиламиз.

Ранглар ва тимсоллар руҳияти бир-бири билан ўзаро боғлиқлиги яққол кўзга ташланади. Баҳром тимсоли ўқувчини ҳаётга бўлган муносабатига маълум даражада таъсир ўтказса, олдимизга қўйилган мақсадлардан бирига эришган бўламиз.

Мумтоз асарларни ўқиб-ўрганиш давомида инновацион метод ва усуллардан ўринли фойдаланиш ўқувчиларнинг асарларга бўлган қизиқишларини ортишига сабаб бўлиб хизмат қилмоғи лозим.

Навоий ижодини унинг даври, ўша даврдаги ижтимоий-сиёсий, иқтисодий ва маданий ҳаёт билан боғлаб ўрганиш зарур.

«Венн диаграммаси»

ЖОБИР

- 1.Жабр қилувчи, зулмқаш
- 2.Меҳрни севиб қолади
- 3.Куч-қудрат эгаси
- 4.Қўрқмас
- 5.Ҳийлакор,алдоқчи
- 6.Одамларни асирга олади
- 7.Бойликка ўч

СУҲАЙЛ

- 1.Порлоқ юлдуз
- 2.Меҳрни севади
- 3.Куч-қудрат эгаси
- 4.Қўрқмас,довюрак
- 5.Оқ кўнгил,меҳрибон
- 6.Одамларга ёрдам беради
- 7.Асирларни уйига кузатади

Gulhayo AMRULLOYEVA,
*Nizomiy nomidagi Toshkent davlat
 pedagogika universiteti tadqiqotchisi*
 (O'zbekiston)

O'QISH DARSLARINING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Annotatsiya. Maqolada buyuk ajdodlar va ularning ma'naviy merosini, rivoyat, naql, maqollarni o'quvchilarga o'rgatish sabablari haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: tarbiya, adabiyot, folklorshunoslik, pedagogika, o'qish mutafakkirlar, dars, rivoyat, naql.

Tarbiyada shunga erishish lozimki, toki davr yoshlari ajdodlar merosining qadriga yetib, ularni asrab-avvaylash barobarida yanada boyitishni, o'zlaridan yaxshi nom va ezgu amallar qoldirishni anglab yetib, buni amalda ko'rsata olsinlar. Sir emaski, bu ish nafaqat pedagogikaning, balki adabiyotshunoslik, folklorshunoslik, tarix, o'lkashunoslik kabi u bilan yaqin aloqada ish yuritadigan bir qator fanlarning ham mushtarak vazifasidir.

Unib-o'sib kelayotgan kelajak avlodni milliy meros vositasida tarbiyalashning ahamiyati juda katta. Shu boisdan bu masalaga davlat siyosati darajasida e'tibor berilmoqda. Yoshlarni milliy meros vositasida tarbiyalash orqali kelajak avlod o'rtasida milliy o'zlikni anglash jarayonini jadallashtirishga erishish mumkin.

Ma'naviy boyligimiz sarchashmalari nihoyatda boy va qadimiy bo'lib, unda xalqimizning turmush tarzi, ma'naviy-ruhiy dunyosi, kurash va orzulari teran aks etgan. Hatto bizning Beruniy, Forobiy, Ibn Sino, Al-Xorazmiy, Imom Ismoil Buxoriy, Abduxoliq G'ijduvoni, Bahouddin Naqshband, Ahmad Yassaviy, Ulug'bek, Bobur va boshqa bir qator buyuk ajdodlarimiz qoldirgan ma'naviy meros nafaqat Sharqda, balki G'arb xalqlari uchun ham qudratli ma'naviyat manbai bo'lib xizmat qilib kelayotgani ma'lum. Ular, o'z navbatida, yoshlar ongida va qalbida milliy g'urur va iftixor tuyg'ularini shakllantirishga yordam beradi.

Milliy merosni hozirgi ilmiy-pedagogik tafakkur iste'moliga kiritish orqali tarbiyaning ta'sirchanligini oshirishga erishish mumkin. Ta'lim mazmunida esa milliy merosning, milliy qadriyatlarning aks etishi uni milliy lashtirishning pedagogik asoslarini tashkil etadi.

Pedagogik madaniyatni egallash uchun pedagogik tarixiy merosni yaxshi bilish talab etiladi. Lekin istiqlolgacha milliy merosimizdan va uning tarkibiga kiruvchi pedagogik tarixiy merosdan to'liq bahramand bo'lish imkoniyati chegaralangan edi. Istiqlool sharofati bil-

angina milliy merosimizning barcha ko‘rinishlaridan yosh avlodni tarbiyalash ishida keng foydalanish imkoniyati yaratildi.

Asosida umuminsoniy g‘oyalar, axloqiy qarashlar, farzandni har tomonlama kamol toptirish muammosi, insonparvarlik, xalqparvarlik, vatanparvarlik, mehnatsevarlik, odamiylik fazilatlarini insonda tarbiyalash g‘oyasi talqin etilgan folklor asarlari: afsonalar, rivoyatlar, ertaklar, dostonlar, naqlar, qo‘shiqlar-u maqollar hamda qadimgi yozma va mumtoz adabiyot durdonalari: “Avesto”, “Urxun-Enasoy yodgorliklari”, Yusuf xos Hojibning “Qudadg‘u bilig”, Ahmad Yugnakiyning “Hibbatul haqoyiq”, Kaykovusning “Qobusnoma”, Sa’diy Sheroziyning “Guliston” va “Bo’ston”, Jomiyning “Bahoriston”, Alisher Navoiyning “Mahbubul-qulub”, “Hayratul-abror” va boshqa ko‘plab adabiy-ma’rifiy mazmundagi asarlar faqat badiiy meros sifatida emas, balki pedagogik tarixiy meros sifatida ham qimmatlidir. Shuning uchun istiqlool baxsh etgan ijodiy erkinlikdan foydalanib, bugungi kunda ulardan ta’lim-tarbiya jarayonida (yosh avlodni o‘qitish va tarbiyalash ishida) keng foydalanish yo‘lga qo‘yilgan. Bu asarlar bolalarning o‘sib borayotgan ma’naviy, estetik ehtiyojiga to‘la mos keladi. Ularda kuchli xotirani paydo qiladi. Qabul qilingan (o‘qib-o‘rganilgan) materialni miyada qayta tahlil qilib, undan o‘zi uchun foydali xulosalar chiqarishga ko‘nikma yaratadi. Shu bilan birga bolada bilim ham hosil bo‘ladi.

Yoshlarni milliy meros vositasida tarbiyalash texnologiyasi – milliy merosimiz durdonalari o‘qib-o‘rganilayotgan har xil turdagi mashg‘ulotlarda bilish jarayonini to‘la amalga oshirib, olingan bilimning o‘quvchi faoliyatida yuzaga chiqishini ham ta’minlaydi. Bolaning ruhiy-ma’naviy rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

O‘qish darslari o‘z mohiyati, maqsad va vazifalariga ko‘ra boshlang‘ich ta’lim tizimida alohida o‘rin tutadi. Barcha predmet darslarini o‘qish faoliyatisiz tasavvur qilib bo‘lmaydi. Chunki matnni bir maromda, to‘g‘ri va ifodali o‘qishni o‘rgatish bilan o‘qish darslari shug‘ullanadi. O‘qish darslari orqali o‘quvchilarning DTS bo‘yicha o‘zlashtirishlari ko‘zda tutilgan bilimlarni hamda o‘quv-biluv ko‘nikma va malakalarni egallashlariga yo‘l ochiladi. Aynan o‘qish ta’limida insonning, avvalo, o‘zligini, qolaversa, olamni anglashga bo‘lgan intilishlariga turtki beriladi. Shuning uchun “O‘qish kitobi” darsligiga ona tabiat, atrofimizni o‘rab olgan olam, Vatanimiz tarixi va bugungi qiyofasi, kattalar va bolalar hayoti, mehnat, istiqlool va milliy ma’naviy qadriyatlar, xalqlar do‘stligi va tinchlik kabi turli mavzular kiritilgan. Mazkur mavzularga oid badiiy va ilmiy-ommabop asarlar ta’limiy, axloqiy xarakterda bo‘lib, ular o‘quvchilarning aqliy kamoloti va ma’naviy-axloqiy tarbiyasiga qaratilgan.

“O‘qish kitobi”da o‘qishning barcha bosqichlariga oid mavzular berilgan. Uning o‘ziga xos xususiyati o‘quvchilarni badiiy adabiyotning sehrli olamiga olib kirish, dunyoqarashlarini milliy qadriyatlar asosida to‘g‘ri shakllantirishga qaratilishi bilan belgilanadi. Tanlangan mavzular o‘quvchilarga kundalik hayot, mustaqillikni mustahkamlash va insoniy munosabatlar bo‘yicha bilim va tarbiya berishni ta‘minlaydi. Ularning orasida istiqlool, Vatan, ma‘naviyat va tabiat haqidagi mavzular alohida ajralib turadi. Ulardan ko‘zlangan maqsad o‘quvchilarning o‘zlikni anglash, istiqlool, Vatan va tabiat bilan bog‘liq tuyg‘ularini uyg‘otishdir.

“O‘qish kitobi” darsligidagi materiallarning sinfdan-sinfga o‘tgan sari mavzu jihatdan ham, mazmun jihatdan ham kengaya borishi hisobga olingan. Birinchi sinfdan o‘rgatilgan “Ajdodlarimiz – faxrimiz”, “Ilm – aql chirog‘i”, “Bizning bahor”, “Kumush qish” kabi mavzular ikkinchi, to‘rtinchi sinflarda ham davom ettiriladi. Natijada o‘quvchilarning oldingi bilimlari to‘ldiriladi va boyitiladi.

Darslikdagi har bir mavzu uchun tanlangan matnlarning janriy rang-barangligiga, poetik mukammalligiga, o‘quvchilarning bilim darajasi va yosh xususiyatlariga mos kelishiga alohida e‘tibor qaratilgan.

Ijtimoiy-tarixiy mazmundagi mavzular Vatanimiz o‘tmishi, xalqimiz hayoti, mardonavor kurashi, ulug‘ siymolar amalga oshirgan ishlar, tarixiy sanalar to‘g‘risida muayyan tasavvur beradi. Beruniy, Amir Temur. Alisher Navoiy, Bobur va boshqa ajdodlarimiz haqidagi matnlar shular jumlasidandir. Bu xildagi asarlar o‘quvchilarni faqat o‘tmishimiz bilan tanishtirib qolmasdan, yoshlarning vatan oldidagi farzandlik burchi va mas‘luyatini teran anglashlariga yordam beradi. Ularda Vatanga muhabbat tuyg‘usi shu tariqa shakllanadi.

Umuman, “O‘qish kitobi” darsligidagi barcha mavzular o‘quvchilarga ta‘lim-tarbiya berish bilan birga ularga og‘zaki va yozma nutqini to‘g‘ri shakllantirishga yordam berishga, nutq madaniyatini tarbiyalashga qaratilgan.

O‘quvchilarning darslik yordamida o‘zlashtiriladigan bilim, ko‘nikma va malakalarining kelajak hayotda zarur bo‘lishini tushunib yetishlari nazarda tutilgan.

Darslikda o‘qish darslari oldiga qo‘yiladigan quyidagi didaktik vazifalar alohida inobatga olingan:

o‘quvchilarda yaxshi o‘qish sifatlari: to‘g‘ri, tez, ongli, ifodali o‘qish malakalarini shakllantirish;

o‘quvchilarni kitobdan foydalanishga, undan kerakli bilimlarni

olishga o'rgatish, kitobga muhabbat uyg'otish, ularni oddiy kitobxon-dan chuqur mulohaza yurituvchi ijodkor kitobxon darajasiga ko'tarish;

o'quvchilarning atrof-muhit haqidagi bilimlarini kengaytirish va boyitish hamda ilmiy dunyoqarashlarini shakllantirish;

o'quvchilarni axloqiy-estetik jihatdan yetuk kishilar qilib va mehnatga muhabbat ruhida tarbiyalash;

o'quvchilarning bog'lanishli nutqini va adabiy-estetik tafakkurini o'stirish;

o'quvchilarning xayolot olamini boyitish.

Shuni unutmash kerakki, har bir vazifani bajarishning aniq meto-dik usullari mavjud, ammo ular boshqalari bilan o'zaro bog'liq holda o'qish darslari va sinfdan tashqari o'qish mashg'ulotlari jarayonida hal qilinadi.

Yaxshi o'qish sifatlarini egallash maktabda o'qitiladigan barcha predmetlarni muvaffaqiyatli o'zlashtirishni ta'minlaydi.

O'qish metodikasi ilmida o'qish malakasini shakllantirish, so'zlar-ni bo'g'inlab o'qish malakasini shakllantirishdan boshlanishi qayd etiladi. So'ngra so'zlar sidirg'a o'qitiladi. Ma'lumki, so'zlar ko'rish orqali idrok qilinadi. So'zlarning ma'nosini to'g'ri talaffuz qilish orqa-ligina aniqlash mumkin.

Исмигул НИЗОМОВА,

*Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат
Ўзбек тили ва адабиёти университети талабаси
(Ўзбекистон)*

ЎЗБЕК ВА ТУРК АДАБИЁТИ ДАРСЛИКЛАРИ ҚИЁСИ

Аннотация: Дарслик яратиш масъулиятли ва мураккаб вазифадир. Уз-луксиз таълим учун тайёрланган дарсликлар бир-бирини такрорламаслиги, аксинча, мазмунан тўлдириши, ўқувчи билимини босқичма- босқич юксалти-риши лозим. Ушбу мақолада Туркия таълимида 2019-йилда яратилган дарс-лик билан 2017-йили нашрдан чиққан ўзбек Адабиёт дарслиги ўзаро қиёслаб чиқилган. Улар ўртасидаги муштарак жиҳатлар ҳамда тафовутлар аниқ далил-ларда асосланган.

Калит сўзлар: таълим, методика, адабиёт, сўз, тилшунослик, қиёслаш, ўқувчи

Адабиёт қадим замонлардан ҳозирга қадар “жамият”, “маънавият”, “маданият” ва “санъат” тушунчалари билан биргаликда яшаб келган сўз санъатидир. Адабиёт ҳар бир миллатнинг маънавий дунёсини бебаҳо инсоний фазилатлари, ўлмас миллий қадриятлари билан бойитадиган улкан хазиналар жамланмаси ҳисобланади. У бошқа фанлар сингари борлиқнинг сир-у саноатлари, инсоннинг руҳий- маънавий олами кашфиётлари ҳақида тасаввур берувчи илм тармоқларидан бири эканлиги билан бошқа фанларга яқин туради. Ўзида мавжуд барча жараёнларни образли тасвирлаши билан бошқа фанлардан фарқ қилади. Адабиёт ҳақида гапирганда, яқдил бир халқнинг бутун маънавий оламини очиб берувчи кўзгу эканлигини бот- бот такрорлашимиз даркор. Улуғ адабимиз Чўлпон айтганидек: “адабиёт яшаса- миллат яшайди”.

Бугунги кунда ёшлар маънавий камолотининг ривожланишида муҳим аҳамиятга эга бўлган адабиёт дарсликлари ва ундан олинадиган эстетик завқ ҳамда маънавий- руҳий билим салмоғи қай даражада шаклланмоқда?, деган қатор муҳокамали саволлар ўз жавобини кутмоқда. Адабиёт дарсликларимиз мактаб ўқувчиларига манзур бўлмоқдами? Улар дарсликда ёритиб берилаётган мавзуларни қай даражада ўзлаштиряпти? Бу каби баъзи саволларга 10- синф адабиёт дарслигини таҳлил қилиш орқали жавоб топишга интиламиз ҳамда бизга ҳар томонлама яқин ва этник жиҳати ҳам ўхшаш бўлган Турк адабиёти дарслиги, унинг бизга аниқ бўлмаган сир-у саноати билан танишиб, икки давлат таълимида Адабиёт фани ва Адабиёт дарслиklarига муносабатни кўриб чиқамиз. Бундан кўзланган мақсад: бир давлатни камситиш эмас, балки халқ маънавиятини очиб берувчи хазина- адабиётни қай тарзда ўрганиш ва мактаб ўқувчиларига етказа олиш маҳорати каби малакани ўзлаштириш ва бу жараён орқали таълимда янги методларни қўллаш ва самарадорликка эришишдир.

Ўзбек адабиёти дарсликлари ҳақида гапирганимизда, аввало, айнан шу долзарб мавзунини кўтариб чиққан Хусан Мақсудов, Шаҳноза Эргашева, Адҳамбек Олимбеков, Эшпўлат Жабборов каби фидойи юртдошларимиз ва уларнинг самарали меҳнатини айтиб ўтмоғимиз лозим.

Юқорида номлари зикр этилган шахслар адабиётимиз (умумий) да учрайдиган ютуқ ва камчиликларни ўз илмий ишлари ва мақолаларида изоҳлаб беришган.

Ўзбек ва турк адабиёти фанининг 10-синф мактаб ўқувчилари учун яратилган дарслигини қиёслаб, фарқли жиҳатларини қуйидагича ажратиб чиқамиз:

Биринчи навбатда, ўзбек адабиётида мактаб ўқувчилари учун яратилган 10-синф адабиёти дарслигини таҳлилга оламиз. Ушбу дарслик икки китоб ҳолида тайёрланган бўлиб, даврлаштириш нуқтаи назаридан бўлим ва бобларга ажратилган. Дарсликда ўзбек адабиёти даври муҳим асос вазифасини бажарган. Биз уни қуйидагича кўришимиз мумкин:

Халқ оғзаки ижоди.

Қадимги туркий адабиёт.

Ўзбек мумтоз адабиёти.

Назарий маълумот (шеърий санъатлар бўйича).

Янги ўзбек адабиёти.

Жаҳон адабиёти.⁸⁷⁷

Бу боблар кичик мавзуларга бўлинган. Мисол тариқасида “Ўзбек мумтоз адабиёти” бобидан олинган “Алишер Навоий” мавзусини кўриб чиқамиз. Бу дарсликнинг биринчи қисмидан ўрин олган бўлиб, мавзунини ёритиш учун, авваломбор, адиб ва унинг ҳаёти маълумотлар кетма-кетлиги асосида берилган. Шоир яшаган даври ва асарлари, ҳаттоки замондошлари ҳақида ҳам батафсил маълумотларни учратамиз. Кейинги ўринларда адиб лирикасидан ўрин олган: ғазал, қитъа ва рубоийлардан намуналар келтирилади ва шарҳланади. Мавзу охирига келиб савол ва топшириқлар берилади.

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, савол ва топшириқларининг деярли ярмидан зиёди мавзу доирасинигина қамраб олади ва ўқувчи мавзудан ташқари берилган саволларга жавоб беролмайди. Ғазаллар шарҳланганда, ўқувчилар китобда берилган шарҳни ўқиб, шу фикрда муқим қолади. Китоб муаллифи қилган хулоса ўқувчига шоирнинг мақсадини ойдинлаштирган бўлгандек таассурот уйғотади. Лекин кўпчилик ғазални муаллиф таҳлил қилганини унутади. Бир ғазалда йигирмата ўқувчи, битта устоз ва муаллиф бош қотирса, йигирма иккита таҳлил натижасини олишимиз мумкин. Бундан ташқари, ўқувчига номаълум сўзларнинг луғати дарсликнинг пастки қисмида бериб ўтилади. Мавзу кўпроқ назарий қисмдан асосланган бўлиб, назарий маълумотларнинг кўплиги ўқувчини зерикашга олиб келади. Баъзи асарлардан кўчирма олиб дарсликка киритилиши эса, ўқувчини янада бефарқлигини ошириш эҳтимолини оширади. Энди турк адабиёт дарслигининг тузилиши билан танишамиз.

⁸⁷⁷ А 29 Адабиёт [матн]: дарслик мажмуа/ Б.Тўхлиев [ва бошқ.], -Тошкент 2017.-184б. 181-182б

10- синфлар учун мўлжалланган “Türk dili ve edebiyatı” дарслиги ўзининг ранг- баранглиги, ўқувчида эстетик кайфият уйғота олиши билан ҳам аҳамиятлидир. Дарслик “Турк тили ва адабиёти” деб номланиб, яхлит битта китобдан иборат. Китоб бошида ҳар бир бўлимда ўқувчи нимани, қандай усул орқали ҳамда нима учун ўрганиши хусусида қисқача изоҳ бериб кетилган. Адабиётга доир мавзулардан сўнг, турк тили грамматикаси ва мавзуга оид матн ва унинг таҳлили келади. Дарслик мундарижасига эътибор берсак, даврлаштириш муҳим эмас. Муҳими, ўқувчида бир пайтнинг ўзида ҳам адабиёт фанидан билимга эга бўлиши, шу билимини тил жиҳатидан амалда исботлай олиши муҳим. Дарсликнинг 4-бўлимига эътибор қаратамиз.

Бунда ўқувчилар мавзуга киришдан олдин қуйидаги саволларга муаллифдан тўлиқ жавоб олади:

Neleri öğreneceksiniz (Нималарни ўрганасиз)?

Nasıl öğreneceksiniz (Қандай ўрганасиз)?

Niçin öğreneceksiniz (Нима учун ўрганасиз)? ⁸⁷⁸

Ушбу бўлим “Destan/Efsane” (Достон/ Афсона) ҳақида бўлиб, дунё адабиётида достон турлари, турк адабиёти халқ достонлари ва унинг турлари, исломият давридан олдинги ва кейинги турк адабиётида яратилган достон ва унинг турлари, ҳамда 1923-1980- йилларда яратилган турк ёзма достонлари ҳақида маълумот беради. Дарсликда мавзуга оид “İlyada” достонидан парчалар берилган. Парча тугагандан сўнг:

Metinde geçen bazı kelime ve grupları

(Матнда келган баъзи сўз ва унинг маънолари)

Athene : Zeuşun kızı, erdem tanrıçası (Афина : Зевснинг қизи, дошишмандлик илоҳаси).

Deiphobos : Priamoşun oğlu, Hektorşun ve Parisin kardeşi (Деифобос : Примоснинг ўғли, Ҳектор ва Париснинг иниси).

Hades : Yeraltı ülkesinin tanrısı, ölülerin kralı (Аид : Ерости мамлакати илоҳаси, ўликлар қироличаси).

mekik: Оуа уармакта кўлланилган араç (транспорт, асбоб-ускуна: игнага ишлов бериш учун ишлатиладиган асбоб.

каби матнда келган шу ва бошқа сўзлар ўтмишда ишлатилгани ва ўқувчи буни тушунмаслиги ҳисобга олиниб, сўзларнинг маъноси юқорида қайд этилганидек очиб берилади.

⁸⁷⁸ Türk dili ve edebiyatı. 10 ders kitabı 2019. 319s. 13sayfa

Дарслик муаллифи матнга тавсиф бериб, унинг жанри ҳақида қисқача маълумот беради (Metin ve türle ilgili açıklamalar- матн ва унинг жанрига тавсиф).⁸⁷⁹

Матн ва унинг жанри ҳақида маълумот олган ўқувчи матнни тушуниш ва уни таҳлил қилиш босқичига келади (Metni anlama ve çözümle). Масалан:

“O katı yürekli adam alt eder seni” cümlesindeki altı çizili kelime gruplarının anlamlarını cümleinin bağlamından hareketle tahmin ediniz. Tahminlerinizi TDKşnin Türkçe Sözlüksünden kontrol ediniz (“Бу тошбағир одам сизни мағлуб қилади” жумласидаги тагига чизилган сўзларнинг маъносини изоҳланг. Изоҳланган маънони Туркча луғатдан текшириб чиқинг) каби тушунтиришларни таҳлил қилишга чорлайди.⁸⁸⁰

Дарсликда шоирнинг биографияси ҳақида узундан- узоқ маълумот эмас, балки қисқача маълумот бериб ўтилади ва мавзу сўнггида грамматик машқлабajarилади. Грамматик машқлар дoston ичидан олинганлиги ўқувчини хотирасида узоқ муддат сақланишига имкон яратади. Машқлардаги намуналардан бири билан танишиб чиқамиз:

Okuduğunuz metinden alınan “Sen öldün Hektor, kol kanat olamazsin ona” dizesinde virgöl, sıralı cümleleri ayırmak için kullanılmıştır. Siz de okuduğunuz metinden virgüllün diğer kullanım amaçlarına örnekler bulunuz(Ўқиган матнингиздан олинган “Сен ўлдинг Ҳектор, сен қанот бўлолмайсан” жумласида ишлатилган вергул жумлаларни ажратиш учун қўлланилган. Ўқиган матнингиздан вергулларни бошқа мақсадларда ишлатилишини топишингиз мумкин).⁸⁸¹

Демак, бу ерда пунктуация бўлимига оид билимларни баҳолаш учун намунавий топшириқлар қаторида грамматик тушунтиришларнинг содда усулидан фойдаланилган.

Биз юқорида келиб чиқиши асосан бир, тили ва адабиёти яқин бўлган халқлар: ўзбек ва турк миллатининг адабиётга муносабати, адабиёт дарсликлари яратилишига доир ўзига хослик ҳамда ўқитиш усуллари ҳақида мулоҳаза юритиб, ўз фикримизни баён қилдик. Дарслик яратиш, айниқса, ўзбек тили ва адабиёт билан боғлиқ дарсликларни яратиш ҳозирга қадар ўз долзарблигини йўқотгани йўқ. Аксинча, ўз ечимини топмаган таълим

⁸⁷⁹ Türk dili ve edebiyatı. 10 ders kitabı 2019 319s. 140-sayfa.

⁸⁸⁰ Юқоридаги манба 141-sayfa

⁸⁸¹ Юқоридаги манба 141-sayfa

тизимидаги муаммо саналади. Бугунги кунда бу каби масалаларни тил ва адабиёт мутахассислари, филолог-у адабиётшунослар, ўзини ўзбек тили ва адабиёти жонкуяриман деган ҳар бир шахс чуқур ва теран англамоғи лозим. Билмаган нарсасини ўрганиш ҳеч замонда айб саналмаган. Аммо била туриб хатоликларга йўл қўйиш, олдингиларини тузатмаслик эса жаҳолат ҳисобланади.

Муқаддасхон ЭРҒАШЕВА,

*Халқ таълими аълочиси, Андижон вилояти Шаҳрихон тумани
65-умумтаълим мактабининг она тили ва адабиёт
фани ўқитувчиси
(Ўзбекистон)*

ТАЪЛИМНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ЭНГ САМАРАЛИ УСУЛЛАРИ

Аннотация. Мақолада адабиёт таълимининг ривожланиши учун янги технологиялар тадқиқ этилган. Таълим жараёнини фаоллаштириш учун бевосита яхши натижа берган усуллар ҳавола қилинган. Умумтаълим мактабларида мумтоз асарлар матнини чизма технологияси орқали атрофлича таҳлил қилиб берган. Ўқувчини фикрлашга, бадий асарни мустақил таҳлил қилишга ўргатувчи 5 ҳайрат технологиясида китобхонлик маданияти, тимсоллар тавсифи тарғиб қилинади.

Калит сўзлар: педагогик технология, метод, матн таҳлили, 5 ҳайрат, сирли чизгилар, усул, адабиёт, таълим.

Педагогик технология таълим усули, маълум маънода таълим-тарбия жараёнлари, воситалари, шакл ва услублар йиғиндиси бўлиб, таълим-тарбия жараёнини оптимал ташкил этишдир. Ўқув материалларини танлаш, қайта ишлаш ўқувчининг ёш хусусиятига, билим даражасига, ўзлаштириш қобилиятига мослаб шакл ва ҳажмни ўзгартириш ўқитувчидан алоҳида маҳорат, билим талаб қилади.

Илғор педагогик технология–тафаккурнинг ривожланишига, танқидий мушоҳада қилиш қобилиятининг шаклланишига, сўз бойлигининг ошишига замин яратади. Умумтаълим мактаб-

ларида адабиёт фани таълимида ўқувчиларнинг қизиқиш ва қобилиятларини ошириш, таълимга муҳаббат уйғотиш, матери-алларни пухта ўзлаштиришга бўлган эҳтиёжларини қондириш мақсадида турли мотивацион усулларни ишлаб чиқдик. Қуйида шу мақсадга йўналтирилган икки усулни келтириб ўтамиз:

“Беш ҳайрат” технологияси.

Бу технология дарснинг янги мавзу юзасидан мустаҳкамлаш ёки ўтилган мавзуларни мустаҳкамлаш қисмида амалга оширилади. Ўқилган бадий асар юзасидан ўқувчини ҳайратга солган 5та жиҳатни кўрсатиб бериш талаб қилинади. Масалан, улуғ сўз санъаткори Абдулла Қодирийнинг “Ўткан кунлар” романи юзасидан 5 ҳайрат қуйидагича ўтказилади. Синфда гуруҳлар ёки якка ўқувчилар иштирок этишлари мумкин.

1-ўқувчи қуйидагича фикрларни баён қилади:

- 1.Тошкентлик Отабекнинг Марғилонга келиб қолиши.
- 2.Ёлғиз фарзанднинг ота-онасидан сўроқсиз уйланиши.
- 3.Отабекнинг Кумушни кўриб қолиши.
- 4.Оила қуриш борасидаги адолатли қарашлари.
- 5.Юсуфбек ҳожидек ақлли кишининг
6. Ўзбек ойим билан мурасасозлик қилиши.

2-ўқувчи:

- 1.Kumushga berilgan таъриф(баёни билан айтилади)
- 2.Отабекнинг мактуби (баёни билан айтилади)
- 3.Кумушнинг мактуби (изоҳланади).
- 4.Отабекнинг отаси билан ёзишмалари.
- 5.Душман билан олишув.

3-ўқувчи:

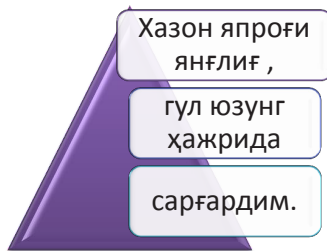
- 1.Зайнабнинг тақдири ачинарли.
- 2.Хушрўйнинг золимлиги фожеага сабаб бўлди.
- 3.Кумушнинг самимияти барчани мафтун қилади..
- 4.Ўзбек ойимнинг Кумушни дастлаб кўрганида йиғлаб юбориши.

5.Ўлим ёқасида ҳам Кумуш қайнотасига ҳурмат бажо келтириши.

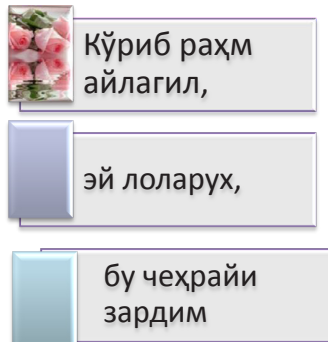
Дарс давомида ушбу усул давом этади.Ўқувчилар асарни мустақил равишда ўқиб, асарни таҳлил қилишга эришадилар.

Адабиёт таълимини ривожлантиришнинг яна бир усулини қуйида тушунтириб ўтамиз.

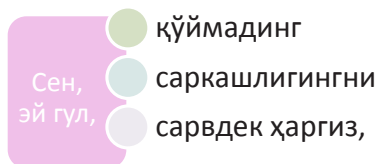
“Сеҳрли чизгилар”. Бадий асарни ўқиган ўқувчи ўзи ёқтирган ўринларни чизмалар орқали изоҳлаб беришлари керак бўлади. Ушбу жараёнда асардаги тимсоллар тингловчига аниқ ва эсда қоларли даражада тушунтирилади. 11-синфда Бобур лирикаси мавзуси юзасидан бу методни қўллаб кўриш мумкин. Ўқувчи ўзини таъсирлантирган жиҳатларни изоҳлай олиши керак. Муаллифнинг “Хазон япроғи” деб бошланувчи ғазали мисолида кўриб чиқамиз:

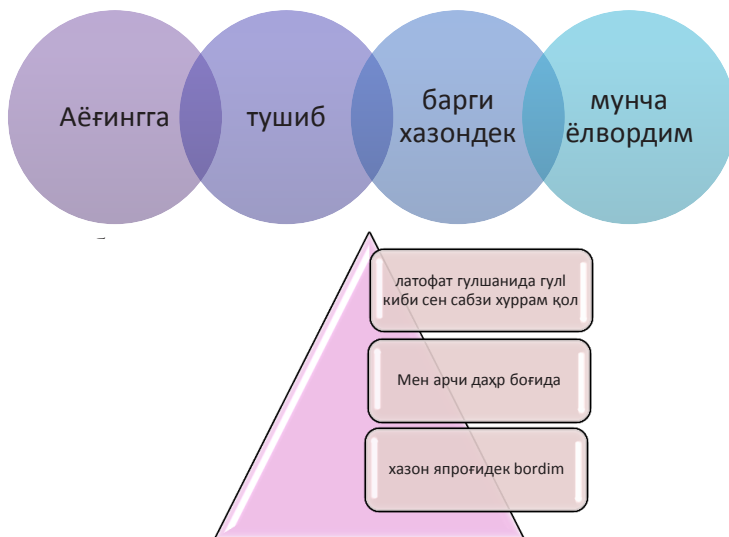
1. Ушбу жумла мени хазонрезгилик, куз фаслининг сокинлигини ёдимга солди.

2. Эй лоларух, менинг сариқ, зар тусли чехрамни кўриб раҳм қил.

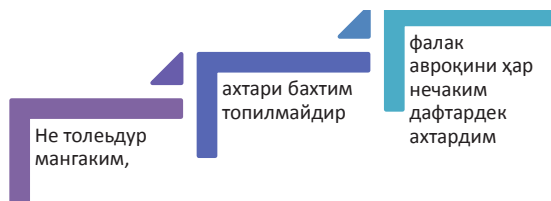
Эй гул(ёр) тик ўсган сарвдек мағрурлигингни ҳеч қўймадинг,
Оёғинг остида хазон баргларидек мунча ёлвордим.

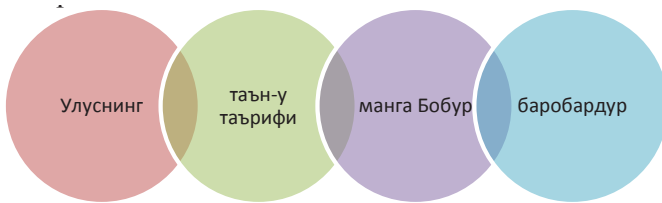
4.Гўзаллик чаманида гул каби абадий яшнаб қол, мен эса дунё
боғида хазон япроғидек вақтинчаман.

5.Қонли ёшим,сариқ юзимдан ҳамма нафратланади, Аллоҳга
шукурки, элнинг нафратидан ўзимни қутқардим.

Бахтга қарши, бахтим топилмайди осмоннинг қаватларини дафтардек варақласам ҳам торолмадим.

Халқнинг таънаси, таърифи энди менга барибир,бу оламда ўзимни яхши билан ҳам, ёмон билан ҳам синадим.

Ушбу юқоридаги методларни қўллаш орқали қуйидаги натижалар кутилади:

- +қадриятларни унутмаслик;
- + аждодлар қолдирган дурдона меросларни асраш
- +бадий асарни таҳлил қилиш;
- + сара асарларни танлай билишга ўргатади;
- + китобхонлик маданиятини юксалтиради;
- +ҳар бир детални ёдда сақлаш кўникмасини ҳосил қилади;
- +матн устида ишлаш малакасини оширади.

Маълумки, адабиётнингқуроли сўздир.Сўзнинг кучи, қудрати қанчалик салмоқли эканлигини ўқувчи дарслар давомида англай олиши, ижодкор мақсадини тушуниши, бадий завқни ҳис этиши, воқеа-ҳодисаларни теран мушоҳада қилишиі адабиёт таълимидан кўзланган натижа ҳисобланади.